

АСПЕКТИ ЗНАЧУЩОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано основні ризики перехідної економіки та охарактеризовано найбільш суттєві економічні ризики в Україні, що впливають на роботу банків. На основі цього оцінено необхідність формування систем ризик-менеджменту в банках України та визначено їхню роль у побудові ефективної системи управління.

Тематика ризику у міжнародній банківській теорії і практиці посідає одне з провідних місць, оскільки невизначеність результатів супроводжує фінансово-кредитні установи завжди і всюди, незалежно від країни, часу та досвіду роботи. Слід зазначити, що самі фінансові ринки – це дуже складне, нестабільне і високотехнологічне середовище, з огляду на це банківська справа пов'язана з різноманітними фінансовими ризиками. Відповідно до даних Всесвітнього банку, з кінця 70-х рр. XX ст. відбулось 117 системних банківських криз у 93 країнах світу. За цей період у 45 країнах зареєстровано 51 несистемну банківську кризу [9].

В умовах перехідної економіки ризики є вищими, і тому перед нами постає комплекс проблем, серед яких на увагу заслуговує проблема формування системи ризик-менеджменту у банку. Поняття «ризик-менеджменту» невіддільне від поняття «ефективної системи», яка б забезпечувала надійний процес виявлення, оцінювання, контролю та моніторингу всіх видів ризиків на всіх рівнях організації.

Для української банківської системи ця проблема є новою, тому доцільність її опрацювання не викликає сумніву. Актуальність тематики дослідження посилюється ще й тим, що в Україні до нині наявна проблема надійності, довіри та ефективності роботи банків. Поряд з цим комплексна методика захисту від різних ризиків характеризується недостатністю та відсутністю єдиноприйнятих концептуальних підходів.

Дослідження проблеми формування ефективної системи ризик-менеджменту банків України здійснюють такі провідні вітчизняні вчені, як І. Волошин, І. Гуцал, Л. Бондаренко, В. Вітлінський, А. Мороз, А. Гончаров та ін. Серед російських дослідників, котрі присвятили свої праці проблематиці ризик-менеджменту в перехідній економіці, слід виокремити таких, як Г. Осипенко, Ю. Русанова, Д. Антропова, В. Жованікова, Є. Супруновича та ін.

Метою статті є окреслення аспектів значимості функціонування системи ризик-менеджменту у банках України. Саме це, на наш погляд, дасть змогу усвідомити весь комплекс переваг модифікації організаційної структури банку під впливом введення ланки ризик-менеджменту.

Передусім слід зазначити, що євроінтеграційні прагнення України визначають як завдання прийняття міжнародних стандартів в усіх сферах економіки. Не є винятком і банківська діяльність. Основою у процесі формування системи ризик-менеджменту банків України є Консультативний лист з питань банківського регулювання, сформований Базельським комітетом (Basel-II). У Консультативному листі запропоновано певний перелік можливих ризиків у діяльності банків. Кроком на зустріч рекомендаціям Базель-II в Україні стали по-перше, прийняття у 2003 р. Національним банком України нової концепції здійснення нагляду за діяльністю банків – «Нагляд на основі ризиків». Суть цієї концепції полягає у створенні в кожній банківській установі власних систем управління ризиками. По-друге, в серпні 2004 р. Національний банк ухвалив методичні рекомендації щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України. Цей документ є своєрідною характеристикою позиції Національного банку щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту.

Таким чином, методологічною основою побудови системи управління ризиками у банківській діяльності є рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, окрім цього, методичні рекомендації Національного банку України, матеріали професійних асоціацій ризик-менеджерів, аудиторів та ін.

Консультативний лист Базельського комітету подає перелік таких самостійних ризиків: кредитний, операційний, правовий, ризик країни, ризик введення валютних обмежень, трансфертний, ринковий, відсотковий, ризик ліквідності і підриву ділової репутації. Основним банківським ризиком традиційно

вважається кредитний, оскільки на банківські позики та депозити припадає велика частка активів і відповідно пасивів. Велика частка кредитного ризику при цьому може зумовлюватися позабалансовими зобов'язаннями кредитної організації. За останні кілька років кількість незабезпечених кредитів значно збільшилась, зокрема це стосується країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються. Так, у Росії, за даними компанії «Dialogic», кількість договорів за незабезпеченими кредитами досягла більш ніж 24% від усіх кредитів у 2003 р., а в 2005 р. – до 60% [7, с. 53].

Діяльність на міжбанківському ринку, портфелі цінних паперів та інші фінансові інструменти, за допомогою яких здійснюється торгівля на ринку – це друге за ступенем важливості джерело ризиків. В огляду на це банки підлягають впливу ринкових ризиків. Отже, сучасні банки – це професійні учасники фінансового ринку, що намагаються досягти максимального рівня прибутковості. Однак перехідна економіка за природою відзначається великою кількістю не передбачуваних кон'юктурних процесів. Більшість з цих процесів пов'язана з глибокими структурними реформами вже наявних секторів економіки та формуванням новітніх сфер економічних відносин. У таких умовах господарювання діяльність банків здійснюється під впливом різних специфічних ризиків. Наявність таких ризиків змушує менеджмент активно здійснювати роботу щодо їхньої ідентифікації, аналізу, оцінки, моніторингу та відповідно зменшення негативних наслідків від їхнього виникнення.

У період розвитку банківського сектора в умовах перехідної економіки України від умілого використання широкого комплексу фінансово-кредитних інструментів безпосередньо залежить саме його існування, можливість отримання прибутку від операцій на грошовому ринку або ризику втрати ліквідності чи банкрутство. Необхідно врахувати й те, що посилення процесів глобалізації та міжнародної інтеграції підвищує банківські ризики у світовому масштабі.

Для менеджерів українських банків першочергово слід усвідомити той факт, що ризики банківської діяльності у перехідній економіці є дещо особливим явищем і це потребує індивідуального підходу. Необхідно розділити банківські ризики відповідно до сфер виникнення на зовнішні та внутрішні. Це дасть змогу краще оцінити та озброїти систему управління ризиками адекватним інструментарієм. Так, до зовнішніх ризиків належать ризики, що виникають у зовнішньому щодо банку середовищі і безпосередньо не залежать від його діяльності. Для української банківської системи серед зовнішніх ризиків найбільшу небезпеку становлять ризики, які можуть суттєво вплинути на стратегію управління банком: політичні, правові, соціальні та загальноекономічні, що виникають у разі загострення економічної кризи в країні, політичної нестабільності, війни, заборони на платежі за кордон, консолідації боргів, ембарго, скасування імпорتنих ліцензій, стихійного лиха. Актуальними для України є вивчення ризиків приватизації, націоналізації та неадекватного правового регулювання тощо. Зазначимо, що в перехідній економіці вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку дуже значний, управління цими ризиками найскладніше, а іноді взагалі неможливе.

До внутрішніх ризиків слід зарахувати ризики, що виникають безпосередньо у діяльності конкретного банку. З розширенням кола клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських послуг, операцій більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації, аналізу та оцінюванню.

Найбільш суттєвим ризиком, що супроводжує українську банківську систему протягом усього періоду її незалежного функціонування, є, на наш погляд, інфляційні ризики. Так, за даними статистики, можна простежити тенденції до зростаючої гіперінфляційної хвилі, що мала колапсичний вплив на економіку України протягом 1992–1994 рр. Банківська система пережила кризу, з якої вийти змогли не всі банки, а ті, що зуміли вистояти, тривалий період перебували у післяшоковому стані. Грошова реформа 1996 р. привела банківську систему до якісно нових тенденцій розвитку, а управління інфляцією стало для Національного банку України пріоритетним напрямком діяльності.

Проблемі банківських ризиків на етапі становлення банківської системи (1991–1999 рр.) теорія та практика не приділяли достатньої уваги, а концептуальні підходи до формування ефективної системи менеджменту були повністю відсутніми. Економічна криза розвіяла міфи про стабільність вітчизняних банків та змусила Національний банк переглянути принципи регуляторної політики.

Щодо рівня інфляції після 1999 р. слід зазначити, що банківська система вийшла на етап стабілізації та ефективного контролю. Нині інфляційні ризики набули великої актуальності, оскільки глибокі трансформаційні процеси новітньої соціополітичної стратегії розвитку держави після 2004 р. супроводжуються доволі болісними для економіки явищами та подіями. Так, у 2004 р. відбулося значне пришвидшення інфляційних процесів. Основними факторами, на думку експертів, зростання індексу споживчих цін протягом року були такі: невиважена фінансова політика уряду; зростання доходів населення більш ніж на 27,4%; кризова ситуація на ринку м'ясопродуктів; подорожчання

нафтопродуктів, що вплинуло на собівартість продукції; підвищення інфляційних очікувань унаслідок загострення політичної ситуації; підвищення тарифів на комунальні послуги в деяких областях.

У 2005 р. відбулося деяке уповільнення інфляційних процесів. Стримуючий вплив на інфляційні процеси мали: зростання на 75,9% депозитів фізичних осіб; позитивне сальдо Зведеного бюджету України (3,2 млрд. грн); ревальвація гривні на 4,81%.

Основними факторами пришвидшення інфляції (рис. 1) у 2006 р. були підвищення цін на газ для економіки загалом та зростанням тарифів для населення (газ, електроенергія, пасажирські перевезення, зв'язок).

Ревальваційні процеси в травні-червні 2005 р. призвели до несподіваних змін на валютному ринку. Деякі валютні трейдери отримали великі спекулятивні доходи, однак населення почало втрачати власні заощадження, котрі здійснювалися переважно в доларах США. Банки натомість були змушені внести зміни до регуляторних заходів щодо валютної позиції та обмежити продаж готівкового долара.

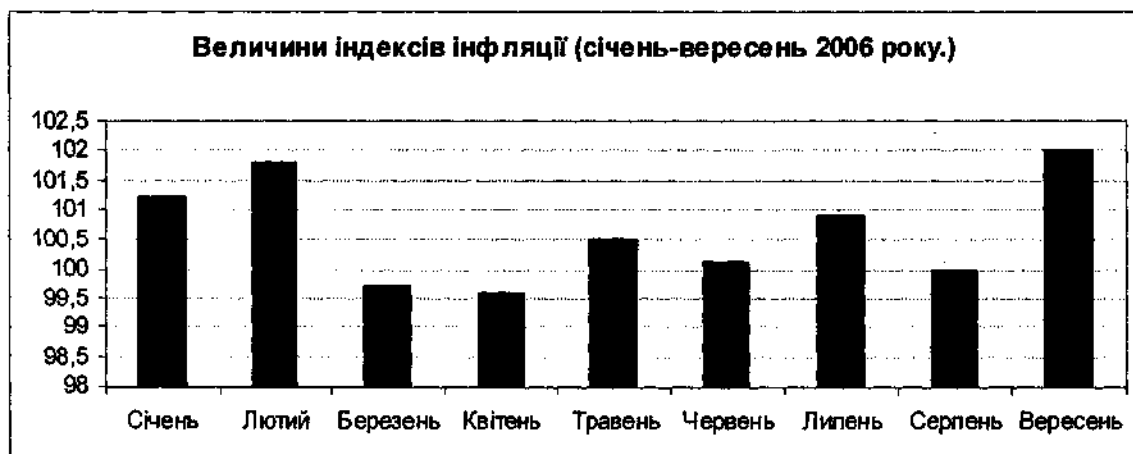

Рис. 1. Величини індексів інфляції (січень-вересень 2006 р.) [3]

Так, після вересня на ринку готівкового валютного обміну чітко окреслилась тенденція до зростання курсу долара. Учасники валютного ринку називали кілька причин такого зростання, серед яких: збільшення попиту на валюту з боку імпортерів і підвищення попиту населення на американські гроші на готівковому ринку. Протягом останніх 2005–2006 рр. Національний банк чітко визначив намір не допустити різких курсових коливань за рахунок інтервенцій на міжбанківському ринку.

Таким чином, ризики перехідної економіки потребують від банків особливої уваги, а суть їхньої ідентифікації та аналізу не повинна зводитись лише до вивчення їхніх класифікаційних ознак. На протипагу цьому необхідно з'ясувати джерела та шляхи їхнього походження. Крім цього, першочерговими заходами для вітчизняних банківських менеджерів є формування інформаційної бази та збалансування інформаційних потоків щодо можливості виникнення ризиків банківської діяльності. Щодо Базельських рекомендацій, то вони не є ні доктриною розвитку, ні основними принципами банківського розвитку у вітчизняній економіці, а лише рекомендаціями. Саме тому вважаємо, що потрібно розробляти власну вітчизняну концепцію розвитку управління банком, котра б дала змогу врахувати всі особливості та можливі кон'юнктурні процеси розвитку економіки України.

Щодо ризик-менеджменту слід зазначити, що будь-яка діяльність, котра переслідує мету отримання прибутку, – це свідоме прийняття ризику за адекватну винагороду, якою є отримання прибутку. Кожна банківська установа для досягнення мети змушена ризикувати, а ефективна система ризик-менеджменту має оптимізувати ризики.

Ризик-менеджмент у країнах з ринковою економікою давно визнаний дієвим інструментом сучасного управління. Становлення та розвиток управління ризиками у цих країнах відбувалось у доволі складних умовах. Прикладом цього є банківські кризи в США в 1980-х рр. і в Японії в 1990-х рр., спровоковані недалекоглядною політикою видачі кредитів. Окрім цього, у 1995 р. крах англійського банку «Barings» унаслідок несанкціонованих дій одного із трейдерів цінних паперів банку, що проводив ризиковані біржові ігри за рахунок банку. Так, у Китаї показник величини проблемних кредитів, за офіційними даними становить 343 млрд. дол., а за неофіційними – від 480 до 604 млрд. дол. Питома вага таких кредитів у ВВП країни дорівнює 44–45%. Значним цей показник є й в інших азійських країнах, наприклад у Малайзії він становить 36–41%. У розвинутих країнах найбільш високим є показник Японії (25–26% ВВП) [4, 38].

Як зазначалось, в Україні практика управління ризиками поки не набула широкого застосування у

фінансових установах. Серпнева криза в 1998 р. відіграла позитивну роль в усвідомленні того, що сучасний фінансовий інститут не може успішно розвиватися без комплексного управління ризиками. Отже, кожна банківська установа, що претендує на стійкий розвиток, повинна мати у своєму арсеналі ефективну систему аналізу, моніторингу та контролю ризиків.

Необхідність побудови та функціонування ефективної системи ризик-менеджменту зводиться ще й до існування такого вкрай негативного явища в економіці, як збиткові суб'єкти господарювання. Так, третина всіх діючих підприємств України працювала в 2005 р. збитково. За такий самий період у 2006 р. згідно з даними Міністерства статистики збитково працювало 38,4% підприємств, які зазнали збитків на суму 13,1 млрд. грн., що в 1,4 разу більше, ніж у відповідний період попереднього року. Оскільки щорічно не відбувається зменшень у показниках фінансових результатів роботи підприємств, то виникає багато запитань щодо кредитоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання, а отже, і зростання питомої ваги проблемних кредитів. Так, за даними Національного банку, за останні два з половиною роки прямі збитки банків від ведення кредитної діяльності становили 1,1 млрд. грн., а за 2006 р. банки настільки наростили обсяги неповернених кредитів, що це викликало подив професіоналів та контролюючих органів.

Ризик неповернення є великою проблемою, адже змушує банки збільшувати вартість запозичення. Крім цього, такі обставини впливатимуть на подовження строків оформлення позик. Банки частіше відмовлятимуть у кредитуванні: якщо сьогодні відсіюють 30–35% кредитних заявок, то за прогнозами експертів у 2007 р. ця кількість може збільшитись до 45–50% від усіх поданих заявок.

Не менш важлива роль у цьому процесі належить бюро кредитних історій, результатом діяльності якого є формування комплексної інформаційної бази щодо потенційних позичальників та практичне унеможливлення видачі кредиту збитковим суб'єктам господарювання. Окрім цього, вплив наявності збиткових підприємств на величину банківських ризиків загалом по усій системі України є прямо пропорційним. Це призводить до зростання питомої ваги проблемних кредитів у ВВП країни.

На наш погляд, також необхідно врахувати і факт вступу України у Світову організацію торгівлі, що нині є надзвичайно актуальною проблемою. Процес вступу України веде до лібералізації доступу іноземних банків до українського банківського сектора. Як наслідок, ми отримаємо конкуренцію між вітчизняними банками і провідними фінансово-кредитними установами світу. Ураховуючи незначну величину активів української банківської системи порівняно із зарубіжними ресурсами, прихід таких учасників банківської діяльності може кардинально змінити ситуацію. Перерозподіл банківського ринку нині є пройденим етапом для більшості країн Східної Європи. Банки Польщі, Угорщини і Чехії частково або повністю належать міжнародним чи європейським банкам. Так, рівень іноземного капіталу в банківському секторі Польщі досягнув 53%, у Чехії – 54%, а в Угорщині – 80% [4, с. 36].

Таким чином, українським банкам необхідно кардинально покращувати якість управління ризиками. Досягнувши цієї мети, більшість з них зможуть з успіхом конкурувати і залишатись самостійними об'єктами банківської інфраструктури, а найбільш конкурентоспроможні інститути за максимальними цінами матимуть змогу реалізувати пакети своїх акцій при продажі бізнесу іноземним претендентам. Головною метою функціонування системи ризик-менеджменту є зменшення фінансових втрат банку і відповідно підвищення рентабельності, забезпечення належного рівня надійності відповідно до характеру і масштабів банківських операцій.

Література

1. Бондаренко Л. А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку // *Фінанси України*. – 2003. – № 9. – С. 85–93.
2. Величини индексів інфляції (1991–1999 г.) / www.uabanker.net.
3. Индекси інфляції / www.bank.gov.ua.
4. Методы повышения кредитной безопасности // *Банковская практика зарубежом*. – 2005. – Июнь. – № 6. – С. 36–41.
5. Осипенко Т. В. Построение комплексной системы управления банковскими рисками // *Деньги и кредит*. – 2003. – № 12. – С. 49–51.
6. Проблемы украинских банков / www.uabanker.net
7. Угроза финансовой стабильности? // *Банковская практика зарубежом*. – 2006. – № 10. – С. 51–54.
8. Управление рисками и системы раннего распознавания: возможности и границы // *Бизнес и банки*. – 2004. – № 6. – С. 6–7.
9. Фінансові результати підприємств та організацій України / www.ukrstat.gov.ua
10. Caprio G., Klingebiel D. Episodes of Systemic and Borderline Financial Crises. – World Bank. – 2003. – P. 2.